

Bylo v českých zemích poddanství či nevolnictví?¹⁾

Jos. Salaba.

Spor o to, bylo-li v českých zemích poddanství či nevolnictví, je vlastně starý; byl veden již od počátku 18. století. A zdá se, že není dosud vyřešen, či lépe, že má býti znovu obnoven. Sluší toho opravdu litovati, ježto běží tu ve skutečnosti o dva nejhlavnější pojmy a zjevy, bez jichžto ujasnění a prohloubení nebudeme míti vypracovány ani základy našich dějin agrárních a sociálních, zvláště 17. a 18. věku.

Nechci se nyní zabývatí jednotlivými fázemi tohoto sporu a chci tu raději podati některé nové či detailní doklady k vyřešení té otázky.

Nedávno Jar. Prokeš²⁾ podal obsah memoriálu hraběte Kaj. Blümegena ze dne 27. února 1753 v Brně. Memoriál ten, zabývající se právě touto otázkou, psán byl jakožto odpověď hraběti B. V. Haugvicovi. Blümegen odmítaje u nás existenci nevolnictví, odůvodňoval to nejvíce na základě odpuštěné odúmrti, dotýkaje se při tom též zemských zákonů a úřední praxe, jakož i nesvobody stěhování (t. j. připoutání k půdě a t. zv. výhostů), jež Blümegen schvaluje a tudíž jich existenci tehdejší na Moravě doznává.

Nebudeme zatím sledovati ani nový literární vývoj této otázky (což učiníme až na konci v závěru), ale přihlédneme raději k věci samé a k rozboru vývodů Blümegenových.

Je otázkou především, lze-li dokladem existence a neexistence odúmrti rozpoznati celý někdejší svazek vrchnostensko-poddanský, jak chce řešiti hrabě Blümegen, dovolávaje se při tom římského práva a jeho zásady: Quicquid servus acquirat, domino acquirat. Odúmrtí je však pojem, vzešlý z práva lenního, které je výtvořem středověku a mělo u poddaných též důvody hospodářské. Mimo to sama praxe odúmrtí připouštěla iisté dědické právo, a to v přímé linii aspoň, požadujíc dále toliko iisté částky — poplatky, — jako teď; zvláště, ukázaly-li se v přímé linii nějaké odchylky. A to se dělo též v době i největšího rozkvětu odúmrti. Není tudíž dosti

¹⁾ Nevolnictví jakožto otroctví, a to jednak ve smyslu římského práva (servitus, mancipium), jednak ve skutečnosti.

²⁾ Příspěvek k otázce, zda český sedlák byl nevolníkem. (Čas. pro děj. venk., 1924, 228.)

jasno, postačil-li by vůbec tento doklad k odpovědi, zda poddanství, či nevolnictví. Je to opravdu otázka příliš složitá, kterou nelze řešit především se stanoviska odúmrti, ale nezbytno znáti úplný poměr vrchnostensko-poddanský a všechna práva pánova i celé postavení poddaného, t. j. nutno vlastně znáti i celou patrimoniální agendu, o jejíchž různých částech promluvíme nejprve. A teprve na konci probereme i vlastní praxi odúmrtí.

Vedle dědičného nájmu tvořilo dědičné poddanství hlavní obsah vrchnostensko-poddanského svazku, jehož nejpodstatnější součástí bylo pak opět připoutání k půdě, t. j. nesvobodné stěhování, jež vidíme ovšem již ve 14. století, a které je tudíž staré, vzniknuvši patrně s první agrární reformou, s uvedením emphyteutického práva (dědičným nájmem) a lánové soustavy u nás současně. (Zde pravděpodobně nejvíc v době 1250—1350.)

Z připoutání k půdě plynula pak další prakse, t. j. propouštění poddaných z pravomoci dotyčného pána, který jim uděloval na řádné propuštění ze své pravomoci výhostní listy. Bez řádně vyhotoveného výhostního listu pokládán byl pobyt kteréhokoli poddaného vůbec za nelegální a mohl pán toho poddaného kdykoli a kdekoli reklamovati. Platil-li v zásadě tento názor vlastně až do r. 1848 a vidíme-li výhosty i ve v. 16. a 15. a zásadu připoutání k půdě už ve století 14.: spatřujeme vše toto tím spíše ve věku 17. a 18. Můj výklad o propouštění poddaných bude se tedy týkati hlavně oněch dvou století.

V hrůzách 30leté války poddaní se většinou rozutíkali.³⁾ Také působil tlak protireformace. A tak většina vsí byla buď většinou, polo- či aspoň z části prázdná. V Čechách to dosvědčuje berní rolle z r. 1654, na Moravě pak známá záslužná publikace Slavíkova tamní berní rolle. A tak hlavní péče vrchností a jejich úředníků po r. 1650 nesla se nejvíce k tomu, reklamovati i schytati opět své staré poddané a získati nové; půda bez vzdělávajícího poddaného měla cenu poloviční — měla-li ji vůbec. Doklad těchto reklamačních i rekoloniizačních snah vrchností vidíme zvláště dobře v poddanském řádu pro Slezsko⁴⁾ z r. 1652. Snahy tyto, jež byly v letech 1650—1680 zvláště intenzivní, se panským úřadům dosti dařily, neboť již v revizitačních elaborátech z r. a po r. 1680 vidíme naše vsi zase dosti slušně již zalidněny.

Abychom si uměli jasně představití úžasnou tíživost této nesvobody, musíme jíti do značných podrobností a dobře rozeznávati.

Mohlo se jednati 1. o vystěhování dočasně:

1. Dočasné dovolení ke studiím, dovolení učiti se řemeslu, k cestování (pro obchodníka a řemeslníka), dovolení přijmouti služ-

³⁾ Také odtud vznikali ti četní tehdejší »Petrovští«, proti nimž byly vydávány od vlády různé zákazy i rozkazy, na př. d. d. 7. VIII. 1650 i sněm r. 1650.

⁴⁾ Rozbor jeho podal jsem v »Časop. pro vědu právní a státní« (1925).

Dovolení ke studiím, dovolení učiti se řemeslu, k cestování (pro obchodníka a řemeslníka), dovolení přijmouti službu i práci, a to vždy mimo obvod panství i jeho úřadu. Povolení k absenci udělováno pouze na určitou dobu; po uplynutí dané lhůty musilo býti žádostí včas obnoveno i prodlouženo, za určitý poplatek. Vystěhování toto mohlo se státi konečně trvalým; zase za určitý a větší poplatek, který se různil dle osoby. Zůstal-li dotyčný vystěhovalec dále poddaným (cizím, t. j. nebyl pak propuštěn na svobodu), nastupoval tu obvyklý výhost, který opět podléhal, jak uvidíme, rozmanité stupnici. Došel-li však poddaný v cizině vyššího místa (jakožto duchovní, voják, nebo úředník), či nabytí-li jmění jakožto obchodník i řemeslník, tu pak se jednalo o trvalé propuštění z vrchnostenské pravomoci i z poddanství na svobodu, t. j. o nabytí skutečné i úplné osobní svobody. Potom pak ztráta poddaného značila tím větší poplatek. V panských registraturách je pro to mnoho dokladů, jakož i u Kalouska (Archiv Český, zejména sv. XXIV.).

A právě tam vidíme, že ke studiím⁵⁾ dávaly vrchnosti své svolení hodně nerady v 17. století i dále; teprve Josef II., projeviv tu výslovně své přání po rozmnožení intelligence, prolomil ten předpoklad. Věk 16. byl zde liberálnější, zejména Čeští bratři, kteří studia podporovali a na ně posílali. I ze vsí vyšel mnohý intelligent tehdy; tak na př. známý archivář i bibliotekář rožmberský a znamenitý historik český V. Březan, který narodil se (asi po r. 1560) v mlýně v Březně u Postoloprta. Za to ve století po válce třicetileté (1650—1750) rekrutovalo se i úřednictvo (zvláště patrimonialní) víc jen ze škol farských s malou přípravou v jezuitských gymnasiích. Za to s dlouhou praxí kancelářskou a s velkou protekcí. K povolení na studia bylo tehdy třeba veliké přímluvy; nejvíce kněžské, někdy i úředníků a důstojníků.

K řemeslům přivolovaly vrchnosti spíše, jakož i k cestování řemeslnických tovaryšů i do ciziny, ponechávajíc si arci rozmyslně jejich sirotčí podíl za rukou a k jistotě, že zas se vrátí. Obě je vysvětlitelno. Cechy na jich panstvích podléhaly jejich moci; přírůstek řemesel (i ve vsích) značil pak jen rozmnožení příjmů pána i úředníků. Stejně opatrně se hledělo i k jinému cestování; na př. za účelem obchodním. Zemědělec tehdy necestoval; tím spíš ovšem voják.

2. Vystěhování trvalé.

Toto se týkalo buď celých rodin, či jednotlivců, synů nebo dcer, za příčinou sňatku nebo služby; jiné důvody hospodářské vyložili jsme již výše při dočasné absenci. Dělo-li se vystěho-

⁵⁾ Tato okolnost je pro ducha doby 1650—1750 opravdu symptomatická. Vyšší stavové nepřáli si intelligence; jak mohla tedy kvésti kultura a literatura? Jen stav duchovní těšil se podpoře; a trochu i technika. Ale medicína, práva, věda a učitelství?

vání celých rodin ku přání vrchnosti (t. zv. dislokace na jiné panství), bylo arci propuštění samozřejmé. Jinak bylo vždycky třeba výhostů, a tu se pak rozeznávalo opět:

- a) propuštění na jiný velkostatek, ale patřící témuž pánovi,
- b) propuštění na jiný velkostatek, ale patřící jinému pánovi,
- c) propuštění na cizí velkostatek, a to blízký, s nímž bylo mnoho styků,
- d) propuštění na cizí velkostatek, a to vzdálený, s nímž bylo styků málo,
- e) propuštění do ciziny vůbec.

Chtěl-li kdo uzavřítí sňatek (mládenec, dívka, vdovec či vdova — rozvedených nebylo), nebo zdědil-li kdo statek (chalupu) na panstvích téhož kavalíra, bylo či mělo býti vyhoštění pouhou formalitou, podléhající jen určitému poplatku. Obtíže a průtahy bylo ovšem možno konati i zde.

Při propuštění na cizí panství i do ciziny platily vždy dvě zásady:

Poddaný je majetkem, jeho propuštění je tudíž ztrátou dominia, již nutno nějak nahraditi, a to buď značnými penězi, či rekompensací, t. j. získáním jiného a rovnocenného poddaného z panství, kam měl vyhostěnek jíti. Že i zde mohly nastati nesnáze pochybami o rovnocennosti náhrady, je zřejmo.

3. Za tou příčinou tedy v každé dominiální kanceláři založeny i vedeny zvláštní evidenční knihy (rejstříky), kam zapisována propouštění vlastních a přijímání cizích poddaných. Každé cizí panství mělo tam určitý počet listů; panství následovala za sebou dle abecedy. O propouštění vládla zásada vzájemnosti; za poddaného ztraceného nabýti zase jiného poddaného, a to rovnocenného, hned a z téhož panství cizího. Teprve později (asi po r. 1750) byly tyto podmínky zmírněny a nemusila náhrada nastati ihned; a také to mohlo býti i z jiného panství cizího.

Blaze bylo dědicům, snoubencům, řemeslníkům, obchodníkům a služebným, kteří chtěli odejítí na panství téže vrchnosti, či na panství sousední, blízké, a s kterým bylo vůbec hojně styků, jak jsme již vylíčili.

Ale kdo chtěl jíti na panství vzdálené, s kterým bylo málo styků (ba nepřátelství), nebo dokonce do ciziny, ten musil velmi dlouho čekati na povolení a odpykal to pak ještě ztrátou části, či celého podílu dědického. Mimo to pak vedle tučných kancelářských tax (poplatků i pomazánek) bylo pak ještě třeba i přímlov zvláštních k výhostům: obyčejně od kněží, někdy i od úředníků, domácích i sousedních, ba i od vrchností. Bez přímlov šlo to velmi těžko. A kdo odešel, třeba s povolením, ale pouze na čas, byl pak pokládán i prohlášen za zběhlého, který, jsa reklamován i chycen, musil se pak vrátiti domů a byl tam těžce pokutován.

Jak víme i ze Slezska, platily pouze řádně vyhotovené výhosty, které byly ovšem často falšovány; zabývali se takovou fabrikací mnozí kancelářští písaři a více na panstvích, než v městech.

Propuštění poddaného představovalo tedy dlouhou i nákladnou proceduru a spojeno bylo s velikými (a často i zúmyslnými) obtížemi. A tak nedivno, setkáváme-li se v době 1650—1750 opět s únosy žen, jež přísně zapovídány; netrpělivý milenec i ženich, nemoha už déle čekat, unesl ženu svého srdce a utekl; neboť měli-li snoubenci děti předčasně (nemanželské), byli rovněž trestáni přísně. A »krkavčí matka« ztratila život. Jaká to řada běd.

Osobní nesvoboda poddaných je z toho všeho jasně nesporna. Lze však říci více: poddaný byl majetkem vrchnosti. Důvody i doklady:

1. Uvedená právě již zásada i prakse v zájmech⁶⁾ propuštění poddaných, kde žádána za vyhostěného náhrada.

2. I r o b o t a byla zdaněna velkostatkům. Pokládal ji tedy i stát nejen za právo i příjem, ale přímo za majetek. Doklady jsou v katastrech; uvádím tuto jeden příklad za všechny ostatní, ježto označuje obecné pravidlo, názor i praksi doby: Panství Vršovice s Veltěží a Oborou u Loun v exequatorium dominicale a ve fassích dominikálních z r. 1749 a 1756 bylo odhadnuto »zu fünf Perzent gerechnet« ku zdanění v ceně per 176.248 zlatých rýn. dohromady, u. zwar: von sammentlichen Realitäten, Bräuhaus, Zins- und Robotnutzungen per 167.142 fl. u. 20 Kr. rhein.«

3. Tím spíše ve vzájemných smlouvách vrchností je i robotu jakožto právo a příjem panství pojímána do smluv, v přílohách k nim registrována, kapitalisována i odhadnuta a se všemi objekty i právy panství spolu prodávána. Některé smlouvy jdou dokonce tak daleko, že u výčtu věcí prodávaných uvádějí i poddané. Lze arci říci: To-liko nedbalá stylizace a forma — »eine leichtsinnige Redensart«. Bohužel tato forma smluv 17. a 18. v. rozhodně není daleko od věci.⁷⁾ Lze snad robotu, tedy práci odloučiti od člověka? Jaký to rozdíl od smluv století 14., 15. a ještě 16.! Tehdy smlouvy uvádějí prodej platů (census), nebo živností kmetcích. Ale v době po Bílé hoře prodává se robotu, práce a s tím de facto i člověk. Přčetné doklady v zemských deskách.

⁶⁾ Doklady v (25) archivech schwarzenberských, což znamená materiál z jihozápadu, jihu, jihovýchodu, ze středu, severu i severozápadu Čech. Připojíme-li k tomu pak též Vlčice na Trutnovsku a Sedlec u Kutné Hory, poznáváme tím i náš severovýchod a východ, což lze zvláště rozhojnit ještě centrální registraturou v Krumlově. Panství tato obsahují výhosty do celých Čech, Moravy, Slezska i zemí rakouských (t. j. do ciziny). Pravidla propuštěnců byla všude stejná.

⁷⁾ S tím souvisely i další důsledky. K vůli zvýšení ceny panství bývala i robotu zvyšována, tudíž i výše odhadnuta. Svědčí jesuita de la Haye asi z r. 1658.

Znak otroka v Orientě (i v Římě) byl, že byl i prodáván a jeho cena odhadována byla dle jeho síly, t. j. dle práce, jíž byl schopen; ta jeho práce byla prodávána. Byl ovšem prodáván i ukázován na trhu a to jednotlivě. Poddaní 17. st. nebyli ukazováni na licitačním trhu, ale byli přece ukazováni a prodáváni sumárně.

Otrok měl arci povinnosti téměř neomezené, nebyl svéprávným a byl bezprávným i bezvolným objektem v rukách pána, nemaje nikde ani appellace, ani ochrany, ani svého majetku. Jak to bylo u našich poddaných?

Příhlédněme tedy dále i blíže ku praksi roboty, appellace, administrace patrimonální a »odúmrťi«.

* * *

Když se v době tereziánsko-josefinské jednalo o omezení i relucii, r. 1848 pak o zrušení roboty, protestovali a obhajovali čeští i moravští stavové svá práva na robotu téměř souhlasně.⁸⁾ Také slezští stavové již r. 1652 píší velmi podobné právní dedukce: Že při vysazování vsí a statků za stara rustikál prvním kolonistům přenecháván byl »ohne Entgeld oder um leichtlich Pretium«; za to že byla vzájemně zřízena jistá urbaria, kde kolonisté majiteli půdy se zavazovali »ad operas et alias praestationes«, jež »cum isto iure et onere... auf ihre posteros transmittiret«, jakž to vychází »ohne Zweifel ex conventionibus et pactis cum subditis initis«. Že však robotou svého stavu nezměnili a nestali se otroky, aniž toho sami chtěli, ježto robotný rustikál může přejmouti i svobodný měšťan a šlechtic a nestává se už proto poddaným, nebyl-li před tím poddaným.

Čteme-li tyto důvody, nemůžeme si představití opravdu nic samozřejmějšího. Není přirozeným a přesvědčivým, nemá-li kdo na zaplacení peněz, že může platiti svou prací, že to »oddělá«? Posuďme však vývoj roboty.

Může býti jasno, že k robotě povinen byl držitel rustikálu. Jak lze tedy právem odúvodniti robotu bezzemků⁹⁾ — podruhů, nádeníků a konečně i baráčníků a domkářů bez půdy (kteří ze své malé stavební plochy platili daně i všechny vrchnostenské dávky peněžní i naturální)? Jak lze odúvodniti právem robotu synů (svobodných i ženatých, žijících s otcem)? Jak lze vyložiti právem čeledínské povinné služby selských synů i dcer v panských dvořích? K robotě byl přece povinen držitel rustikálu — otec. Drželi snad i jeho děti s ním žijící něco jim zapsaného? Právní a hospodářský důvod schází. Zbývá jen důvod

⁸⁾ A když v téže době se jednalo o zrušení človehčenství, i tehdy dokazovali, že v českých zemích není otroctví.

⁹⁾ Tištěné doklady u Kalouska. (Archiv Čes. zvláště svaz. XXIV., na př. č. 489, z r. 1771 (11. ledna), 1773 atd. d. d. 15. listopadu (že ne »Drischgedlreluition«).

poddanství; tedy důvod neprávni. Ovšem: bylo možno neučiniti i nízkého podruha a selské děti robotníky, když jimi byli i jejich páni (sedláci) a otcové?

Povšimněme si teď provádění i praxe robotní a vlastních úřednických doznání. Robotna na všech panstvích byla znamenávána do zvláštních robotních knih. A to nejprve do robotních rejstříků (vedených jako dnešní deníky, nebo týdenní výplaty vykonané práce) pro každý obor a dvůr extra. Celek pak, ze všech objektů i dvorů, snešen i přenešen byl jakožto každý příjem do celoročních účtů, jež byly předkládány k revisi pánovi či vrchní kanceláři. Tyto účty vedl panský purkrabí. Nad vykonáváním roboty bděli šafáři, hajní panští a rychtáři, což musili býti »ehrich und christliche Leuth«, kteří mají dobrou pověst, »seye hernach reich oder arm«. Proto jejich volbě musila předcházeti pečlivá přeptávka v obci a u duchovenstva. Úředník vedoucí robotní rejstřík (deník) měl před zápisem o vykonané práci a mzdě za to připadající přísně zkoumati a protokolárně vyšetřovati, jak, kde a kdy své vysazené dny každý správně odrobotoval. »Nur musz das Interesse culinare et statisticum dabey dem Übel nicht steuern, dasz man die Groszen laufen u. die Kleinen hangen lasse«. Děly se totiž s robotou podvody. Zámožnější sedláci robotního zapisovatele podplatili, tak že někdy na robotu nemusili; a jejich práci musili za ně vykonati ti chudší přes čas, t. j. zdarma, a ten robotní úředník bral za ně mzdu robotní. Na tyto podvody úředníků v neprospěch chudých upozornil na př. anonymní memoriál před 10. únorem 1770 knížete J. Švarcenberka, k němuž ředitel panství Nové Hrady u Loun 26. března 1770 odpovídal a mnohé doznal, žádaje v té příčině co nejpilnější i nenadálou kontrolu (bod 13.) a určení prvních dní v týdnu k robotě. I je patrno, že při zkoumání náležitě vykonané roboty mohly se díti četné nátisky s největší osobní libovůlí (a to dovolenou, ježto byla prý ve prospěch pána), neboť výklad, co je to náležitě vykonaná robotna, mohl býti velmi různý, násilný i despotický.

Poddaný byl úplně v rukách úředníků hospodářských a vůbec režijních, i jejich zástupců (písařů rozmanitých).

Purkrabí byl nejvyšším ohledně roboty a staveb. Totéž byl důchodní¹⁰⁾ ohledně předpisu i výběru všelikých platů peněžních: tedy všech dávek panských (starých pevných i nových), jakož i různých činží za mimotní nájmy (polí, luk, zahrad, vod, pastvin, práv, lovů, užívání lesů a p.). Důchodní mohl učiniti větší předpis a zanešti menší výběr — třeba i »omylem«.

¹⁰⁾ Důchodní mimo to rozpočítával, předpisoval a vyplácel poddaným všelijaké podpory i živelní náhrady.

Předpis i výběr všelikých dávek a dovozů naturalních vedl obroční ; i ten se mohl v nejlepším případě stejně myšliti, jako onen důchodní.

Ale nejen v rukách úředníků, poddaný byl i plně v rukách nižších orgánů:

Sařáři, poklasní, hajní a drábové dozírali přímo na robotu; sládek a všechen personál pivovarský dozíral na dovoz dříví, ječmene, chmele a jiných věcí pro pivovar i sladovnu, na povinné práce poddaných i odběr piva a všelikých výrobků z pivovarů i pálenic panských; stejná práva měl personál rybní ohledně rybníků i různých vod; mlynáři ohledně mlýnů.

Pravomoc rychtářů náležela by vlastně jiné kapitole. Měli ohromnou moc a mohli mnoho prospěti i mnoho uškoditi, jsouce bezprostředními orgány, zástupci, výběřčími a referenty zámku ve všech věcech správy veřejné (berní, soudní, vojenské i j.) a soukromé panské (co do dávek, robot a p.).

Moc neméně velikou (jako zřízeníci při hospodářství polním), ba větší ještě měl lesní personál; lesmistr, myslivci i hajní. Byli nejen rovněž výběřčími různých dávek i činží, ale také prvními dozorcí a referenty o poddaných, zvěři a honech. Dám příklad. Přehnaná záliba vrchností pro zvěř a hony v 17. i 18. v. je obecně známa. Dříví málo neslo a tak páni chtěli z lesů aspoň zvěř a lovecké potěšení. To bylo hlavním úkolem myslivců a hajných: vypěstovati pro hony co nejvíce zvěře. Zajímavým je při tom čsem postavení poddaných. Oni byli netoliko povinnými honci při všech lovech, ale i pomahači myslivců a měli t r p ě t i i t y všecky š k o d y, jež činila na jejich půdě panská zvěř (které bylo tehdy tak mnoho — černé, červené, škodné, vysoké i nízké), a to škody ohromné tedy a zdarma. Poměry to podobné, jako byly ve Francii, jež mnoho tam přispěly k reývoluci a úžasnému ochuzení venkova; které stejně přispěly k velikému úpadku zemědělství i ve Francii i u nás a dospěly tím konečně k onomu velikému hladu r. 1770 v Čechách. Panská zvěř byla nejen v oborách ohrazených, ale pobíhala též volně, ve dne i v noci. Sedlák mohl arci svá pole hlídati. Ale běda, byly-li u jeho pozemků nějaké křoviny, chrastiny, porostliny i hájky, kde se mohla zvěř ukrýti a zdržovati. Sedlák měl sotva práva tuto zvěř vyplašiti a zahnatí; a oněch již uvedených ukrytíšť zvěře u svých pozemků (či na nich) nesměl vykopati a zničiti. Myslivci i hajní mohli se mu za to mstíti; na př. zákazem prodeje dříví k palivu i stavbě v době nouze, při požáru a v zimě; zákazem nájmu, pastvy, sbírání hrabanky a j. v lesích. A běda, ubil-li sedlák (jsa viděn hajným) zvěř i na své půdě, z níž platil daně. Tu mohl býti snadno prohlášen i za p y t l á k a. A tresty na pytláctví byly v 17. a 18. st., jak známo, úžasně. Teprve Marie Terezie, přinucena jsouc velkými neúrodami u nás r. 1770, vydala r. 1770 krotký rozkaz k mírnému

i nenáhlému umenšení a odstřelu přehojné panské zvěře i dovolení, by taková ukrytíště zvěře u polí byla zrušena.

* * *

Blümegeu a vůbec čeští, moravští i slezští stavové mají celkem pravdu, popírají-li ve svých dedukcích u nás nevolnictví *de iure*. Zákonodárství poddanské bylo v 16. a 17. v. sice hodně u nás zostřeno, ale o nevolnictví nemluví.

Nevolnictví však u nás bylo, jak jsme už zjistili, ale až od 17. století (po zkázách třicetileté války 1650 —). Bylo pak utvořeno hlavně patrimoniální administrací a jurisdikcí, jak jsme již viděli výše. Podejme však ještě nové doklady.

Již samo faktum (jakož zvláště i dotyčná praxe), že sedlák **neměl téměř práva appellace**, leč jen od úředníka ku svému pánovi, postačilo by k důkazu, že byl bezvolným objektem v ruce své vrchnosti a jejích zástupců, kteří jej mohli vyssávat i týrati a při tom jej pokrytecky mohli ještě obviniti a říci: Jsou to osvědčení buřiči, my to vše pak konáme ve prospěch svého pána, státu a církve! Poddaní ve vsích podléhali úplně rozhodnutí své vrchnostenské kanceláře, neboť i žádost a odvolání poddaných od úředníků přímo k pánu vraceny zase úředníkům ku dobrozdání a referátu o tom. Poddaní byli tedy bez ochrany a odvolání jinam a jinde, a to především ve věcech sporných i nesporných (na př. sivotčích), tedy soudních vůbec. Dále v záležitostech policejních, o rozvrhu a odvádění berní i vojáku, v záležitostech veškeré politické správy atd. — nemluvě o rozvrhu roboty a veškerých i jakýchkoli dávek poddanských a činží vůbec, peněžních i naturálních; a nemluvě o věcech osobních, jako byla všeliká dovolení (k ženění, k učení, studiím, k cestování, dědění, prodeji i koupi atd.), kde poddaný byl všudy úplně odvislý od vrchnosti. Ve věcech berních atd. podléhala i městečka i města svým vrchnostem. A po třicetileté válce musili zase robotovati někdy i měšťané měst ochranných, — někde téměř 100 let; a při tom jim zkracovány obecní majetek, autonomie, živnostenská práva ajv. O tom nás dokonale poučují monografické dějiny našich měst v 17. a 18. století.

To vše tedy značí, že poddaný byl úplně v rukách své vrchnosti i jejích zástupců, což bylo též hlavní příčinou, proč v 17. a 18. v. staly se všechny robotní patenty vlastně bezcennými. Vše záviselo tedy na mravní kvalitě pána a zejména jeho úředníků, a ta byla často žalostná. Vrchnostenské úřednictvo tvořilo vlastně jediný svazek příbuzenský, který rozšiřován a upevňován byl sňatky. Protekce byla tehdy všemohoucí a dávala do ruky neobmezenou moc často lidem nevzdělaným a se zděděnou svévolí. Nastával sice po r. 1750 jakýsi obrat, ale jen pomalý, nepatrný a vlastně zdánlivý.

Utvořením, resp. rozdělením katastru v dominikální a rustikální za Karla VI. nastaly po r. 1720 četné spory vrchností s poddanými o půdu (role, luka, vody, lesy a pastviny, lomy a lada), jakož i o různá práva a služebnosti. Spory tyto, pokud se týče svobodníků a obcí, vyřizoval fiskální úřad¹¹⁾ (officium fiscalatus, Fiskalamt) v Praze. Nenašel jsem aspoň dosud dokladu, že by byl soudil též spory jednotlivých poddaných (sedláků) s jejich pánem. Vrchnostmi soudily i trestaly samy; i ve věcech vlastních. Ve sporech sedláků a poddaných s cizími (ať panstvími, městy i městečky, či s duchovními vůbec i s obcemi a jednotlivci) zakročovaly též vrchnosti. Zde si počínaly mírněji a spíše (z egoismu též) chránily a hájily své lidi, nebo aspoň hleděly docílití dohody, kompromisu a smíru.

V celku však právě tento bod, nedostatek appellace, dokazuje rovněž osobní nesvobodu poddaných, jež byla téměř absolutní někdy.

Rovněž tak v jiných oborech patrimonialní administrace a jurisdikce spatřujeme de facto osobní nesvobodu. Probrali jsme již stručně vrchnostenskou agendu úředníků hospodářských a vůbec takových, kteří pečovali o zužitkování přírodních zdrojů toho kterého dominia; tedy půdy polní (i zahradní, chmelné, viniční), pastevní, lesní, vodní, důlní jakož i všelikého průmyslu (pivovarů a p.) a vymáhání různých příjmů a práv panství. Podejme nyní v hlavních rysech agendu vlastních úředníků kancelářských, kteří obstarávali veřejné (nyní státní) funkce vrchností, jakožto jich pravomoc.

Berní přijímal — buď od svého pána (t. j. od jeho kanceláře), nebo od král. rectificatoria (od katastrál. úřadu) a od krajských hejtmanů — seznam i součet daní, jež v rámci dotyčného kraje — na základě král. propozice, snesení sněmu, na základě fassí berních i stálých katastrů — rozvrženy a vypočteny byly na dotyčné dominium, jež mělo na svém teritoriu vybratí, za to ručiti, vyúčtovatí a odevzdatí do zemské pokladny v Praze v určité lhůtě. Vlastní rozvržení, rozpočtení, vyúčtování a inkaso od dotyčných objektů, měst, vsí i jednotlivých kontribuentů ponecháno bylo panstvím, kdež tyto práce i práva vykonával onen berní se svým písařem v dohodě s přednostou dominia a za pomoci úředního sluhu exekventa a za pomoci rychtářů, jakožto referentů, spolu výběřčích a rozvrhovatelů na jednotlivé poplatníky. K tomu se družila veškera agenda katastrální, poplatková a všelikých státních monopolů, jako: cla, mýta, kolky, loterie, pošta atd. později pak i příspěvky na všeliké stavby i silnice veřejné a zemské podniky (pojišťovna a p.).

¹¹⁾ Ze staveb, lázní, dolů, pálenic, ze stavebních míst, skláren, domů, cihelen, vápenic, mýt, ovčínů, valch, sanytroven, skladů, cest a různých dávek i poplatků od řemeslníků, cechů, obchodníků, židů o obci.

Byla to tedy agenda dnešních berních správ, berních úřadů, jakož i politických, se všemi jim podřízenými orgány (finanční stráž a j. v.). A současně ovšem okruh veliké moci, práv i kompetence, kterých mohl úřad¹²⁾ užívat i zneužívat, což se i dělo. Bohužel, stížnosti poddaných v 17. a 18. v. týkaly se právě též toho, že byly jim vyměřovány větší daně, poplatky atd., než příslušelo, a způsobem často brutálním vymáhány. Moci této (i nyní veliké) mohl využití i písař a sluha úřední. (O žalobách těch, které se ostatně vztahují i na jiné předměty, zvláště názorný obraz panské libovůle — nestejného lokte, podávají vyšetřující akta v Dobříši, u Kalouska l. c., sv. XXIV., č. 485; též č. 446 z Jindř. Hradce.)

Agendu sirotčí vedl úřad sirotčí, t. j. účet i pokladnu, jež už od 2. polovice 16. století stala se zárodkem peněžních ústavů. Výplatu sirotčích (dědických) podílů povoloval arci jen přednosta panství; ten také povoloval poskytování půjček ze sirotčí pokladny důvěryhodným osobám a řídil výchovu sirotků, kteří dávání byli obyčejně do panských dvorů do služby.

Záležitosti sirotčí přirozeně souvisely též s dědickým a kšaftovním právem poddaných, t. j. s výkladem o mezích i výminkách odpuštěné či vyplacené odúmrti. Tento výklad činil politický úřad (přednosta panství) a soudce. Pozůstalosti (aktiva, passiva i konečný zbytek) vyřizoval rovněž panský soud.

Agendu politickou, policejní a vojenskou (která od doby Marie Terezie přinesla vrchnostem de facto veliké rozšíření moci) vedl přednosta panství. Do toho i náležel dozor nad obcemi (vesnicemi, městečky, ba i městy), nad cechy, Židy a veškerým obyvatelstvem,¹³⁾ k tomu pak trestání přestupků policejních.

Záležitosti sporné mezi poddanými, trestní a nesporné (pozůstalosti a vedení pozemkových knih, plynoucí z uděleného poddaným práva zákupního) obstarával vrchnostenský úřad soudní, který s přednostou panství zhotovoval také všeliké smlouvy kupní, směnné a prodejní (o půdě a právech panských), vedl spory panství a vůbec bděl s ním nad plným zachováváním areálního, právního i patrimoniálního rozsahu dominia mu svěřeného. Jemu a řediteli panství byli k ruce inženýři, vedoucí evidenci hranic panských.

Z tohoto detailněji uvedeného rozsahu agendy politické, policejní, trestní, vojenské, soudní, berní i jiné jasně vychází, že i po

¹²⁾ Jeho dějiny napsal Deml 1901. Ale potřebujeme opravdu zevrubnou jeho historii, jdoucí do hloubky i detailů, bychom jasně viděli kdy, proč, pokud, kde a jak poskytoval ochranu poddaným i menším. Grünberger toho neučinil.

¹³⁾ Na menších panstvích spojen býval úřad berní s důchodenským. V tom případě obstarával i účet a pokladnu všelijakých platů vojenských, cechovních, obecních (i od měst a městeček), od Židů i provinilců; vůbec v přenesené působnosti politické a soudní. Rovněž tak záležitosti patronátní (kostelů, kaplí, far, špitálů, škol, všelikých nadání mešních, žákovských i chudinských, dávek klášterům), správu jich jmění, realit a příjmů.

stránce veřejně podléhal poddaný panství ve všem i úplně. A odvolání až do r. 1750 neměl nikam. Po r. 1750 měl sice odvolání k zeměpanským krajským hejtmanům, ale referát měl zase úřad vrchnostenský. Konečně pak rozhodoval především politický vítr z Vídně. A tu byl volnější jen za Josefa II. (řekněme 1770—1790) a od r. 1830.

Ku právní bezvolnosti poddaných náležely pak též veliké útraty úřední, chtěl-li čeho dosíci, či vyhnouti se velikým břemenům, povinnostem a trestům, jichž výměr patřil rovněž patrimoniu. Proto od doby tereziánsko-josefínské stanoveny byly ex offio akcidence a taxy kancelářské za výkony úřední: soudní, tabulární, berní, vyhotovení smluv všelikých i povolení politických. (O tom viz rovněž u Kalouska I. c., zvláště svaz. XXIV.) Bohužel vedle poplatků úředních byly i mimoúřední (úplatky), jež byly větší často, než ty úřední.

*

*

Promluvme nyní o o d ú m r t i.

Právo vrchností na pozůstalost sedláka, osedlého na panské půdě (ať »nezakoupeného«, či »zakoupeného«) a zemřelého bez dětí (vůbec bez dědiců v přímé linii), vyvěřalo a bylo vyvozováno z kombinace nájemného a původního lenního poměru mezi pánem půdy a poddaným, jemuž byla ta půda k užívání (dědičně i jinak) propůjčena. Tedy obecný pojem středověké odúmrti.

Víme, že první stopy odpouštění této odúmrti poddaným od vrchnosti nacházíme v praxi u nás již kol r. 1400, t. j. v době předhusitské, a především na teritoriích klášterů. Pozoruhodný v té příčině jsou zejména urbáře klášterní (Emler: Decem registra censuum, Pr., 1881).

Husitskými válkami byl tento vývoj přerušen, zase nastupuje však (kol a) po r. 1450 a zejména v 16. v. až do r. 1620. Po r. 1650 znovu vystupuje pomalu a opět v 18. st. spatřujeme četné odúmrtí propouštění. Setkáváme-li se s jistými výminkami zde již kol r. 1600, rozhodně je spatřujeme od r. 1650. Na př. odúmrtí již před r. 1620 vykoupená byla od nové vrchnosti po r. 1650 zase požadována. (Kalousek I. c., XXIV., č. 445 a č. 478). Navzdor prominutí i vykoupení odúmrti byly od toho tak četné výminky, že plynul z toho pánu i úředníkům stále velký užitek. Výklad o platnosti, rozsahu, mezích i výminkách příslušel jedině panství a tak bylo odúmrtí privilegium tím často u v e d e n o v p r a k s i d e f a c t o v n e p l a t n o s t a v n i v e č. Na př. ten, kdo chtěl výhost na cizí panství, či dokonce do ciziny, nebo neměl přímluvy, či chtěl přímluvu, ztratil značnou část svého dědičného podílu. Zvláště bezohlednými byla v tom ohledu malá nebo zadlužená panství, jež tímto způsobem hleděla zvětšiti své příjmy.

¹⁴⁾ Rovněž tak dozor nade všemi úředníky, myslivci, služebníky; místy i agendu celého panství, jež zastupoval vůči státu, veřejnosti i vůči svému pánu a jeho sousedům.

K výjimkám z dědického práva, t. j. z dědictví, byli úplně či z části vyloučeni: při válce zběhlí, v cizině mrtví, provinilí a padlí vojáci, špitálníci, ženy (vdovy i svobodné) a mužové (svobodní, ženatí nebo vdovci) s nemanželskými dětmi, nemanželské děti, ba i studenti a řemeslníci, kteří nevrátili se včas domů, či neobnovili včas své žádosti o absenci. (Viz u Kalouska l. c., zvláště sv. XXIV., č. 346, 350, 356, 380, 458, 488, též o vsi Milaj na Mšecku u Nov. Strašecí a j. v.) Všichni ti ztratili dědický nárok a podíl úplně, či z velké části.

Dědická poslušnost byla však za to ponechávána více méně lidu, který, hledě se vyhnouti předčasnému, tíživému i smutně bolestnému výměnku, předával živnost nejraději nejmladšímu, starší děti vyvdané odloučiv. Teprve Josef II. zasáhl i sem (a to nevhodně) tím, že uvedl sem dle Němců a šlechty dědické právo nejstaršího.

Dotyčné Blümegenovy vývody jsou tedy dosti slabé, neboť sám výklad práva, rozsahu, mezi i výminek dědických byl v rukou pánů a jich úředníků. A kdo nebyl bez výminek?

Zajímavé je však v té příčině jeho konstatování, že na Moravě bylo kol r. 1750 odúmrtní právo vrchnostní už velmi řídké,¹⁵⁾ což odpovídá i poměrům a vývoji v Čechách: Do r. 1620 silný výkup z něho, 1620—1650 válečné přerušení, 1650—1700 nový (ač slabší) výkup, který od r. 1700 se stupňuje. Zjištěný tuto dosti jednotný vývoj ve všech českých zemích je příznivější,¹⁶⁾ než v zemích rakouských (dle Blümegena), kde kol r. 1750 odúmrtní (i emphyteutická) povinnost poddaných trvala ještě ve značné míře.

Také z Krofity (l. c., 117—120) vychází, že v praxi bylo i z prominulé odúmrtní v 17. a 18. st. mnoho výminek, i když měl každý poddaný v českých zemích právo kšaftovati (za života i při smrti) jako svobodný, bez překážky pána; i když připadal statek na děti a na pokrevní příbuzné, umřel-li kdo bez závěti.

*

*

Odporoval-li tomu Blümegen, že bylo u nás nevolnictví, připouštěl jeho existenci u nás Haugvic, který znal poměry slezské i moravské. Také ze Schierendorfa (r. 1713) plyne, že některé vrch-

¹⁵⁾ Ze spisovatelů o tom v době před r. 1420 jsou známi u nás: Štěpán z Kolína, Kuneš z Třebovle, Jan biskup Litomyšlský i sám Hus: O bráně otmrtnie, neb nápadów odumrlých věcí (z r. 1407, rkp. v Třeboni).

¹⁶⁾ Krofta (Přehled Děj. sel. stavu v Č. a na Mor.) soudil, že výkup z odúmrtní byl u nás do r. 1620 dosti slabý, což odporuje částečně i tvrzení Blümegenovu i mému výsledku (Sborník věd práv. a stát., 1924). Vývoj tento byl nestejný; byl pomalý, sporadický i zas rychlejší, má je své fáze a vlny. A o robotě dí zas Riegger (Mater zur alt. u. neuen Statistik, 1787—1790), že tato byla v zemích uherských a polských větší než u nás.

nosti pokládaly poddanství a nevolnictví za jedno a totéž, což je zajisté konstatování pouhé skutečnosti,¹⁷⁾ tehdy vyzpozorované.

Blümegen (jako vůbec šlechtičtí právníci tehdejší i pozdější) snaží se definovati poddanství a nevolnictví na základě římského práva, obě rozlišuje od sebe, pravě, že je mezi oběma rozdíl. Důkaz ohledně odúmrti se mu však mnoho nezdařil, ježto mísí zde právní pojem římský a středověký; a mimo to odporuje mu značně sama vlastní praxe odúmrtí. Sám však doznává nesvobodné stěhování (řemeslníků, do služeb a p.), pokládá je však za slušné, ba nutné, ježto by jinak nastaly depopulace venkova a opuštění rustikálu. Ale připoutání k půdě je přece známkou osobní nesvobody, třeba bylo oprávněno zemským zřízením.

Dí-li Blümegen dále, že římské právní výklady a pojmy *servitus* i *mancipium* jsou v českých zemích neznámé a že není vrchnosti s právem tak neomezeným nad poddanými: má pravdu — se stanoviska právního. Zemské úřady opravdu neušivaly slova »nevolnictví«. Nevolnictví nebylo — *de iure*.¹⁸⁾ Ale bylo ve skutečnosti, v praksi, *de facto*, jak jsem vylíčil výše. Poddaný v českých zemích měl právo nabývat, prodávat, kšaftovati i dědit; ale při tom bylo i velmi mnoho výmínek. Na rustikál měl jen nárok i jistý vlastnický podíl, nikoli však celé právo vlastnické i volné a neomezené. Nebyly ovšem prodávány osoby; ale prodávány jich statky a práce poddaných. Lze však oddělit práci lidskou od člověka? Ta práce byla arci přesně právně vymezena, ale nebyla přesně právně vykládána a vyžadována. (Viz dotyčné stížnosti sedláků, uvedené v oněch známých třech patentech robotních v. 17. a 18.)

Ani z Blümegenových dokladů nijak nelze vyvozovati, že nebylo v českých zemích nevolnictví. Šlechta ve svých právních dedukcích pečlivě se arci vyhýbá slovu nevolnictví a člověčenství, popírá je u nás a mluví s důrazem jen o dědičném poddanství, jež koresponduje s dědičným nájmem a z něho vyplývá. Ale zde bylo zase víc: bylť i pozemkové (purkrechtní) knihy a »verunky«. A bylo víc, než dědičné poddanství, jak jsem to výše ukázal již (mimo odúmrtě) i na praksi výhostní, robotní, trhových smluv a na celé patrimoniální a jurisdikční agendě. Především nebylo pak *de facto* *appellace*. Poddaný byl úplně v rukách vrchnosti a jejích úředníků.

¹⁷⁾ Ostatně přece sám Blümegen tamže dí: »...sondern die Unterthanen nur abusive Leibeigen genennet werden.« Tedy třeba abusive, přec byli nevolníky jmenováni přímo.

¹⁸⁾ Zde má ovšem Blümegen formálně pravdu. Nebylo právního rozdílu žádného mezi »vulgo abusive«, t. zv. moravským nevolníkem a slezským poddaným; und wird man bey einen so genannten Leibeigen in Mähren keine mehrere Würckung finden, als bey einem Unterthan in Schlesien anzutreffen ist.« Doznání, že praxe byla i ve Slezsku horší, než právní text.

Protož i ono vlastní doznání některých pánů, mluvících v 18. st. o »Leibeigenschaft«, úplně odpovídá skutečnosti a pravdě.

Musíme zde pak patrně rozeznávat 4 stupně:

1. Dědičné poddanství původní, tak jak vznikalo kol r. 1300 spolu s původním dědičným nájmem středověkým. Byla to první i nejmírnější forma, jejímž podkladem byly jakýsi starý patriarchalism a skutečná ochrana (patrimonium) spolu s vykonáváním veřejné (nyní státní) agendy. Víme dobře (a máme to i listinně doloženo), že lidé osobně svobodní (ale chudí, slabí), dávali se i se svojí vlastní půdou mocnému a bohatému sousedu dobrovolně v poddanství, přijímajíce od něho za to ochranu (soudní, vojenskou a j.); mimo to onen pán vykonával tam i veřejné funkce (správu berní, politickou, policejní atd.). Projevem tohoto poměru byly jirskohavelské dávky, které platili i lidé, mající úplně vlastní (a nikoli panskou) půdu. Vsi měly svou jakousi autonomii, vedle rychtáře byl tam i purkmistr; ač nebylo tak všudy. Tuto formu můžeme viděti ve 14. a 15. věku.

2. Nevolnictví: Původní poddanství zhoršuje se velikým vzrůstem roboty, za niž však šlechta v 16. st. aspoň něco dala: právo purkrechtní (téměř obecně) a odúmrtí (značnou měrou). Důvodem je zvětšení příjmů panství jich industrialisací (zvláště pivovary), podnikáním ve vlastní režii a zřizováním dvorů nových nebo valně rozšířených). Původní jirskohavelské dávky neměněny; ježto však valuta od 14. st. klesla, hledali páni tento úbytek vyrovnati novými dávkami. Po 30leté válce nastává pak v patrimoniální administraci jakýsi absolutism i despotism zároveň s omezováním práv a majetku poddaných, kteří, nemajíce appellace jinam, jsou úplně v rukách panství a jich úředníků — bez vlastní vůle. České slovo »nevolnictví« je proto velmi přílehlavé. Poddaný nebyl bezprávný, ale byl nevolníkem, ježto míru jeho práv, povinností, břemen i trestů určovala jen vrchnost. Nevolnictví vznikalo tedy hlavně též patrimoniální agendou a jejími vykonavateli: panskými úředníky.

3. Člověčenství: Je blízko nevolnictví, ač není totéž a je nižším i horším stupněm, než ono. Velmi případně to naznačuje německý název: Leibeigenschaft (s nímž se setkáváme už po r. 1650): nárok na tělo poddaných (nejen na jich práci). I toto bylo u nás — ač býti nemělo.

4. Otroctví ve smyslu římském (servitus, mancipium) ovšem u nás nebylo, neboť náš poddaný nebyl bezprávný, ale byl bez vlastní vůle, nevolný tedy.

Proto Josef II. měl pravdu,¹⁹⁾ když r. 1781 mluvil o nevolnictví a byl — patrně ze své cesty r. 1771 po Čechách nejvíce — dobře informován. A dotyčné šlechtické obrany i dedukce (slezská z r.

¹⁹⁾ Také Haugvic měl pravdu.

1652, Blümegenova z r. 1753 a ty česko-moravské z r. 1779) jsou vlastně hrou se slovy, nevolnictví popírajíce. Nevěděli, co dělají jejich úředníci, či to úmyslně zatajovali a zmírňovali? Tolik je jisto, že chtěli zachovati neztenčené své právo na starý rustikál, jakožto dědičný nájem; a že chtěli si uchovati ty stále i laciné dělné síly robotní i na dále pro sebe. A to vše viděli zajištěno jen ve starém tom poměru.

Vylíčeným tuto obrazem spatřujeme vývoj a bohužel i zhoršování poddanství, kdy ku starému patrimoniu připojeny i různé odhlasované zhoršovací zákony kol r. 1500, jež však nebyly tak prováděny. Ale v době (1620—1650—1750) potkáváme se zřejmě u nás (jak už výše v oněch 8 případech doloženo) s nevolnictvím i více, třeba neuzákoněným psaným textem, ale v praxi prováděným.

Máme obviniti vrchnosti? Jistě větší vinu měli jejich úředníci, kterým páni příliš věřili a k vůli decorum a kázni poddanské jich se zastávali; úředníci i sebe horší říkali pak jen: My hájíme vaše zájmy. Mohli býti trestáni? Ovšem, oni lhali a páni se měli přesvědčiti.

Tato hrozná doba poroby lidu 1620—1750, končící ztrátou Slezska a velkým zemědělským úpadkem (hladem a epidemií r. 1771/2), byla započata oním Ferdinandem II., strašlivým katem střední Evropy, a dílem Habsburků, kteří opírajíce se pouze o církve a velikou šlechtu, zničili malou šlechtu i města a poddaný lid dali vrchnostem úplně v moc a v plen; a za to jim šlechta úplně uvěřila a byla úplně jejich — podporou trůnu.

V celku lze říci, že o směru patrimoniální administrace rozhodval politický duch doby, mravní jakost pána a jeho úředníků a zejména hospodářská síla poddaných i vrchnosti: byl-li pán zámožný, spořivý, s uspořádanými poměry, tu byl i on i jeho úředníci mírnější. Ale u malých či zadlužených kavalírů s četnou rodinou a velkými nároky bylo úřednictvo špatně placeno; a tak se všichni hojili na lidu a vyssávali ho. Že i nepřítomnost pána doma dodávala potravu zpupnosti úředníků, je známo.

Takový byl stav poddanství až do r. 1750 (1770). A tereziánsko-josefinská nařízení agrárně-sociální vlastně jen odstraňovala to, co nanasla praxe skutečnosti 1620—1750. Dědičné staré poddanství stalo se namnoze nevolnictvím i člověčenstvím. Ale obraz je dost pestrý: někde jsou formy mírnější, a hned vedle současně horší.

* * *

Podnikněme nyní malý rozhled po pramenech a literatuře.

Z pramenů tištěných je to známá edice Kalouskova (Archiv Český, zejména svaz. XXIV.); staré zákonníky (Weingarten, Kröhni a j.) s různými státními nařízeními o věcech poddanských; memo-

riály a dedukce z doby tereziánsko-josefinské, které mají tu výhodu, že podávají hotový názor celkový, ale, generalisující, škodí svým subjektivismem. Pak vlastní badání v (25) archivech švarcenberských, kde zrcadlí se poddanský stav i na jiných panstvích (téměř celých Čech a kusu Moravy).

Co do nové literatury jsou na jedné straně historikové, na druhé právníci,²⁰⁾ z nichž zastavují se u oněch Prokšem (l. c.) jmenovaných. Právníci (Kadlec l. c., 42, a Gruber l. c., 160), vidouce připoutání k půdě, mluví nejen o osobní nesvobodě, ale i o nevolnictví. V čele historiků jde Grünberg, který ve svém díle známém (Bauernbefreiung, I. sv., 87) dí, že nebylo v českých zemích nevolnictví ve smyslu římského práva a že je to u nás právní pojem neznámý. Krofta (l. c., 196—200), uvěřiv příliš Grünbergovi, soudí, že 17. a 18. věk neužíval slova »nevolnictví«, ale »dědičné poddanství«, a že opravdu vykládal tento pojem dle římského práva; proto bychom ani prý neměli užívatí toho slova, neboť nebylo u nás otroků ve smyslu psaném a právním, dle psaného práva.

Ukázal jsem výše, že 18. století (a po něm mechanicky tedy i Grünberg) provádí hru se slovy, že nebylo u nás nevolnictví de iure; bylo ale de facto (jak to vychází z praxe patrimoniální agendy). A co více tu — aspoň dnes pro nás — platí: slovo nebo skutečnost? Grünberg, uživ téměř jen vídeňských pramenů, mnohé zavedl a nevyjasnil nám náležitě právé ani základní pojmy agrárně-sociální: dědičné poddanství a nevolnictví.

* * *

Nechtěje množství poznámek, přidávám tuto na konci v textu typický příklad o reklamaci a chytání poddaných po r. 1650, tak jak dotyčná akta per extensum uvádí hr. Jos. Auersperg v »Gerichtshöfe d. K. Böhmen« (sv. I., z r. 1810, Praha). R. 1658 žaluje hr. Pavel Morzin (zastoupený Dr. J. Casanovou) ThDra Fr. Hilgera Burghoffa (opata klášterů Sedlec, Skalice a Žďár), převora a konventu cist. kláštera v Sedleci o vydání jeho poddaného ovčáka a všeho jeho majetku (ovcí). Forum soudní: komorní soud v Praze (jehož »director« byl nejvyš. zemský hofmistr). Soudní řízení, jež Auersperg oproti své době velice chválí, bylo: Žaloba i opatova odpověď k žalobě: řezanou cedulí. Žalobce uvádí svědky, jimž v »articuli positionalis« měly býti podány určité od něho navržené otázky. Výslechu svědků předchází: poučení o křivé přísaze; formální výhostní list o propuštění z poddanství svědků poddaných (by se zdálo svědectví neodvislým, jakož i z důvodů

²⁰⁾ Kaizl (Lid selský, Naše doba, 1895); K. Kadlec (O poddanství a robotě v zemích českých, 1899); Jos. Gruber (agrární zřízení).

etikety? — bezcenná formalita chvilkové ceny); přísaha a obvyklá interrogatoria generalia (OZZ. C 29 a Novell. C. c. 2); plná moc a řádný list výhostní. Žaloba ta se opírá o Obnov. zem. zřízení z r. 1627 (D. 19, O. 1. a 2.). »Silentio imposito testes abenost«. Pro toho poddaného šli zřizenci hraběcí, odvedli ze Sedlce do Kořince a tam dali do vězení (»katrát«). Hrabě vyhrál, opat odsouzen i k zaplacení útrat. Typický doklad, že v letech 1650—1680 hlavním zaměstnáním panských úřadů bylo chytání jich poddaných, jak svědčí i slezský poddan. řád z r. 1652; současně i ukázka dotyčné agendy a doklad, že poddaný nebyl bez vůle pána oprávněn ani ku svědectví soud., ani ku přísaze soudní.
